

Κωστής Κοκκινόφτας
Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

**ΚΥΠΡΙΟΙ ΑΓΩΝΙΣΤΕΣ ΣΤΙΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΕΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΠΟΛΕΩΣ ΤΟΥ
ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ**

Η συστηματική μελέτη των πηγών που αναφέρονται στην Ελληνική Επανάσταση του 1821, όπως των εγγράφων που σώζονται στο «Αρχείο Αγώνος» της Βουλής των Ελλήνων και αλλού, καθώς και των απομνημονευμάτων των οπλαρχηγών, έχει καταδείξει ότι σε αυτή συμμετείχε ένας σημαντικός αριθμός Κυπρίων αγωνιστών. Παλαιότερα είχε υποστηριχθεί ότι ανέρχονταν σε 580 περίπου, χωρίς, όμως, να παρατίθενται ιστορικά τεκμήρια, που να επιβεβαιώνουν τον αριθμό αυτό¹. Σε νεότερες μελέτες γίνεται αναφορά σε 200 επώνυμους Κύπριους εθελοντές, ενώ ο συνολικός αριθμός τους εκτιμάται στους 300 με 400². Ωστόσο ο εντοπισμός καινούργιων μαρτυριών επιτρέπει να θεωρηθεί ότι ανέρχονταν, κατά τους μετριοτέρους υπολογισμούς, σε 500³, χωρίς να αποκλείεται να φθάνουν και τους 1000⁴. Πρόκειται για αρκετά μεγάλο αριθμό αγωνιστών εάν συγκριθεί με το σύνολο των κατοίκων της Κύπρου της ίδιας περιόδου, που υπολογίζεται στις 40 με 60 χιλιάδες, περιλαμβανομένων και των γερόντων και των γυναικοπαίδων. Ο αριθμός αυτός των κατοίκων του νησιού

-
1. Φάνη Μιχαλόπουλου, «Αγώνες και Δίκαια των Κυπρίων», *Νέα Εστία* 59 (1954) 25· Παναγιώτη Περσιάνη, «Κύπριοι αγωνιστές του 1821», *Φιλολογική Κύπρος* (1967-1968) 150· Βάσο Χριστοδούλου, «Το Εικοσιένα στην Κύπρο», *Φιλολογική Κύπρος* (1969) 186.
 2. Άντρου Παυλίδη, «Η Κύπρος στον Αγώνα του 1821», *Χρονικό* (εφημ. *Πολίτης*), 23 Μαρτίου 2008 (τχ 6, σ. 9)· Του ιδίου, *Οι Κύπριοι στους αγώνες του 1821*, Λευκωσία 2011, σ. 7-8, αντιστοίχως.
 3. Γιώργου Γεωργή, «Η συμβολή της Κύπρου στην Επανάσταση του 1821», *Περγαμηνή* 5 (2010) 34-35.
 4. Νίκου Κονομή, «Το Εικοσιένα και η Κύπρος», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 66 (1991) 131· Πέτρου Πίτσιακκα, *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 και η Κύπρος*, Ναύπακτος 2001, σ. 27· Πέτρου Παπαπολυβίου, «Κύπριοι εθελοντές στην Επανάσταση του 1821», *Χρονικό* (εφημ. *Πολίτης*), 22 Μαρτίου 2009 (τχ 57, σ. 10).

μαρτυρείται από την επίσημη οθωμανική απογραφή του 1831, όπου καταδεικνύεται ότι διέμεναν τότε στο νησί 29.110 άρρενες Χριστιανοί. Κατά συνέπεια, εάν θεωρήσουμε ότι στον αριθμό αυτό αντιστοιχεί ίσος αριθμός γυναικών, τότε συμπεραίνεται ότι οι Έλληνες κάτοικοι ανέρχονταν στις 60 περίπου χιλιάδες⁵. Ωστόσο, κατά τα αμέσως προηγούμενα χρόνια, ο αριθμός αυτός ήταν κατά πολύ μικρότερος, αφού αρκετοί Κύπριοι είχαν εγκαταλείψει την ιδιαίτερή τους πατρίδα, εξαιτίας των όσων διαδραματίστηκαν το καλοκαίρι του 1821 με τις σφαγές των Αρχιερέων και των προκρίτων, και τις διώξεις που ακολούθησαν. Είναι χαρακτηριστικό της κατάστασης αυτής, ότι το 1825 οι άρρενες Χριστιανοί κάτοικοι, οι οποίοι πλήρωναν κεφαλικό φόρο ανέρχονταν σε μόλις 13.141 άτομα, αριθμός που αντιστοιχεί σε περίπου 40.000 συνολικό χριστιανικό πληθυσμό⁶. Γι' αυτό και είχε καταβληθεί σημαντική προσπάθεια από την Κυπριακή Εκκλησία και τις τοπικές Αρχές, ώστε να πειστούν όσοι είχαν εγκαταλείψει το νησί, καταφεύγοντας σε γειτονικές χώρες, να επιστρέψουν στην Κύπρο με κίνητρο την εξασφάλιση κάποιων προνομιακών ρυθμίσεων σε φορολογικά και άλλα ζητήματα⁷.

Ανάμεσα στους Κύπριους αγωνιστές, που συμμετείχαν στην Ελληνική Επανάσταση, περιλαμβάνονται και ορισμένοι, οι οποίοι πολέμησαν στο Μεσολόγγι και ενίσχυσαν τις ελληνικές δυνάμεις στην πρώτη και στη δεύτερη πολιορκία του από τις υπέρτερες τουρκικές. Πρόκειται για τους λοχαγούς της Φάλαγγας Ιωάννη Κύπριο, Παντελή Γεωργίου Ορφανού, καπετάν Ιωάννη Κύπριο, Μιχαήλ Αντωνίου, Αρχιμανδρίτη Θεόφιλο Θησέα, Νικόλαο Χατζησάββα, Χατζηχριστόδουλο Κοκκινόφτα και Γιάννη Πασαπόρτη.

Ο πρώτος από τους ανωτέρω, λοχαγός της Φάλαγγας Ιωάννης Κύπριος, υπήρξε ένας από τους πιο σημαντικούς Κύπριους αγωνιστές. Όπως αναφέρεται σε σχετικά έγγραφα, που διαφυλάχθηκαν στο «Αρχείο Αγώνος» της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, ο Κύπριος λοχαγός συμμετείχε σε αμφότερες τις πολιορκίες του Μεσολογγίου, το 1822 και το 1825-26,

5. Ιωάννη Θεοχαρίδη - Andreev Stefan, *Τραγωδία 1821 συνέχεια. Οθωμανική πηγή για την Κύπρο, 1822-1832*, Λευκωσία 1996, σ. 197-198.

6. Theodoros Papadopoulos, *Social and Historical data on population (1570-1878)*, Nicosia 1965, σ. 160.

7. Περισσότερα για το ζήτημα αυτό βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, Λευκωσία 2021, σ. 473-476.

όπου και τραυματίστηκε. Για τη δράση του σώζονται πιστοποιητικά Ελλήνων οπλαρχηγών, οι οποίοι βεβαιώνουν ότι προσέφερε πολύτιμες υπηρεσίες, ώστε η πόλη να παραμείνει ελεύθερη. Για παράδειγμα, ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης μαρτυρεί, ότι ο λοχαγός Ιωάννης υπηρέτησε με αυτοθυσία την ιδέα της ελευθερίας από την έναρξη του Αγώνα, τόσο στην ξηρά, όσο και στη θάλασσα. Προσθέτει ακόμη ότι πολέμησε «ως αξιωματικός εξαιρετικώς εις το Μεσολόγγιον, το 1822 έτος, όπου και εις μίαν πεισματώδη έξοδον επληρώθη εις τον πόδα τον αριστερόν».

Παρόμοια μαρτυρία δίνει και ο συνταγματάρχης Θεοδωράκης Γρίβας, ο οποίος σημειώνει ότι ο Κύπριος αγωνιστής πολέμησε υπό τις διαταγές του με γενναιότητα στην πεισματώδη μάχη στον «Λινόν του Σαΐταγα», όπως και σε πολλές άλλες. Ακόμη πιστοποιεί ότι «επαρευρέθη εις την πρώτην πολιορκίαν του Μεσολογγίου» και «έλαβεν ατρομήτως καιρίαν πληγήν εις τον αριστερόν του πόδα».

Επίσης, ο συνταγματάρχης Νικήτας Σταματελόπουλος - Νικηταράς αναφέρει ότι ο εν λόγω αγωνιστής υπηρέτησε στο σώμα του «εις την δευτέραν πολιορκίαν του Μεσολογγίου, κατά το 1825, εις την οποίαν επληρώθη καιρίως εις την αριστεράν του χείρα». Ο ίδιος αγωνιστής προσθέτει, ότι ο Κύπριος εθελοντής συμμετείχε και σε άλλες μάχες, που καθόρισαν την πορεία της Επανάστασης, όπως στις πολιορκίες της Τριπολιτσάς, το 1821, και του Ναυπλίου, το αμέσως επόμενο έτος, όπου πολέμησε κάτω από τις διαταγές του πεσόντος στη μάχη αδελφού του, Νικόλαου Σταματελόπουλου⁸.

Ας σημειωθεί ότι ο Ιωάννης Κύπριος αναφέρεται και ο ίδιος στη δράση του κατά τις πολιορκίες του Μεσολογγίου σε έκθεσή του προς το Εκτελεστικό Σώμα, τον Σεπτέμβριο του 1825, όπως μαρτυρείται σε δύο σχετικά έγγραφα. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται σε αυτά, η συμμετοχή του στις πολιορκίες του Μεσολογγίου και ο σοβαρός τραυματισμός του στα χέρια και στα πόδια βεβαιωνόταν, ανάμεσα σε άλλους, και από πρόκριτους της πόλης⁹.

Στις μάχες στο Μεσολόγγι πληρώθηκε ακόμη ένας Κύπριος αγωνιστής, ο Παντελής Γεωργίου Ορφανός, όπως βεβαιώνεται σε έγγραφο, που υπογράφεται από τον

8. Για τα σχετικά έγγραφα βλ. Λοΐζου Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, Λευκωσία 1953, σ. 99-101.

9. Τα δύο αυτά έγγραφα δημοσιεύτηκαν από τον Γεώργιο Χατζηκωστή, *Αρχείον Ροδίωνος Π. Γεωργιάδη*, τ. Γ', Λευκωσία 2008, σ. 84, 91.

προαναφερθέντα οπλαρχηγό Νικήτα Νικηταρά και άλλους αγωνιστές. Σύμφωνα με όσα αναφέρουν, ο Ορφανός είχε συμμετάσχει και σε πολλές άλλες μάχες, όπως σε αυτήν του Φραγκοκάστρου στην Κρήτη. Προστίθεται επίσης ότι «επληρώθη δις, οίον εις την πολιορκίαν του Μεσολογγίου εις το χέρι», μάλλον στη δεύτερη πολιορκία της πόλης. Ο Νικηταράς, σε δεύτερο ξεχωριστό έγγραφο, αναφέρει ακόμη ότι ο Ορφανός είχε επιδείξει αξιοζήλευτο πατριωτισμό και σε πολλές άλλες μάχες, στις οποίες έλαβε μέρος, όπως στην πολιορκία του Ναυπλίου και στα Δερβενάκια¹⁰.

Σημαντική υπήρξε η συμβολή στους αγώνες των κατοίκων του Μεσολογγίου για ελευθερία και του καπετάν Ιωάννη Κύπριου, ο οποίος μνήθηκε στην προετοιμασία της Επανάστασης στην Τήνο. Όπως πιστοποιείται από διάφορα έγγραφα, κατά τη διάρκεια του Αγώνα κυβέρνησε τα πλοία «Ποσειδών» και «Αθηνά» και προσέφερε τις υπηρεσίες του κατά την πολιορκία από τους Έλληνες των φρουρίων της Μεσσηνίας και αλλού, ενώ έλαβε μέρος και σε ναυμαχίες¹¹. Μαρτυρείται επίσης από τους Δήμο Τσέλιο (Δημοτσέλιο) και Γ.Λ. Ζέρβα ότι «ο Καπετάν Ιωάννης Κύπριος ευρέθη εις τον ιερόν αγώνα και την Δυτικήν Ελλάδα εις όλας τας εν Μεσολογγίω μάχας και εξαιρέτως το 1826 ευρέθη με εν πλοίον του μυστικόν να πολιορκή το Μεσολόγγι και Π. Πάτρας, εμποδίζοντας την μετακόμισιν των ζωοτροφών των εχθρών»¹².

Επίσης, στις μάχες του Μεσολογγίου συμμετείχε και ο Αρχιμανδρίτης Θεοφύλακτος (ή Θεόφιλος, όπως αναφέρεται σε άλλες πηγές) Θησέας, όπου έχασε το ένα του χέρι, όπως βεβαιώνει έγγραφο, που υπογράφεται από τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και άλλους οπλαρχηγούς. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται σε αυτό, ο Κύπριος Αρχιμανδρίτης «απ' αρχής του υπέρ ελευθερίας της Ελλάδος ιερού αγώνος επαρουσιάσθη πρόθυμος εις το στάδιον των πολέμων», και «τον είδαμεν οι υποφαινόμενοι, άλλος εις την πολιορκίαν της Τριπολιτζάς, άλλος εις εκείνην του Μεσολογγίου, και έτερος αλλαχού αγωνιζόμενον». Για τη συμβολή του

10. Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σ. 27-28, 79.

11. Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σ. 101-106. Ας σημειωθεί ότι στην έκδοση αυτή τα έγγραφα, που αφορούν στον λοχαγό της Φάλαγγας Ιωάννη Κύπριο και στον καπετάν Ιωάννη Κύπριο, δημοσιεύονται κάτω από μία ενότητα, με αποτέλεσμα να δημιουργείται σύγχυση για ταύτιση των δύο.

12. Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σ. 101.

μάλιστα στους αγώνες αυτούς η προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδας τον προήγαγε, το 1825, στον βαθμό της αντιστρατηγίας¹³. Είναι μάλιστα από τους ελάχιστους Κύπριους κληρικούς της εποχής, και ένας από τους δύο αγωνιστές της Ελληνικής Επανάστασης, του οποίου σώζεται προσωπογραφία, που απεικονίζεται σε μινιατούρα, που σήμερα φυλάσσεται στο Μουσείο Μπενάκη¹⁴. Ας σημειωθεί ότι ο δεύτερος αγωνιστής, του οποίου σώζεται προσωπογραφία, είναι ο Ιωάννης Σταυριανός (1804-1887) από τη Λόφου, ο οποίος είναι και ο μόνος από τους Κύπριους αγωνιστές, που άφησε απομνημονεύματα. Σε αυτά αναφέρει, ανάμεσα σε άλλα, ότι μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία στην Αλεξανδρέττα της Συρίας και ακολούθως μετέβη στην επαναστατημένη Ελλάδα, το 1822, από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, επικεφαλής τεσσάρων Κυπρίων και τριών Κρητικών, τους οποίους εξόπλισε ο ίδιος, ενώ δίνει και πολλές άλλες πληροφορίες για τη συμβολή του στην Επανάσταση¹⁵.

Εκτός από τους ανωτέρω αγωνιστές είναι πιθανόν στη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου να συμμετείχε ακόμη ένας Κύπριος, ο υπαξιωματικός Νικόλαος Χατζησάββας, αν ταυτιστεί με τον αναφερόμενο στα απομνημονεύματα του Νικόλαου Κασομούλη, αλλά χωρίς δήλωση τόπου καταγωγής και αναγραφή του μικρού του ονόματος, επίσης «υπαξιωματικού Χατζησάββα», ο οποίος «επτά πληγιαίς είχε λάβει... και μ' έλεγεν (ακόμη) ο

11. Λοΐζου Φιλίππου, «Δύο Κύπριοι αγωνισταί. Επτά ανέκδοτα έγγραφα», *Κυπριακαί Σπουδαί* 2 (1938) 61-63· Εμμανουήλ Πρωτοψάλτη, *Η Κύπρος εις τον Αγώνα του 1821*, Αθήνα 1971, σ. 44-45· Δημήτριου Πανόπουλου, *Ο κλήρος στην Εθνεγερσία του 1821. Από ανέκδοτα έγγραφα της Εθνικής Βιβλιοθήκης*, Πάτρα 2001, σ. 144-147.

14. Αριστεΐδη Κουδουνάρη, «Η προσωπογραφία του Αρχιμανδρίτου Θεοφυλάκτου Θησέως», *Κυπριακαί Σπουδαί* 44 (1980) 119-130.

15. Βλ. Ελένης Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη (επιμ.), *Ιωάννου Σταυριανού (1804-1887). Πραγματεία των περιπετειών του βίου μου και συλλογή διαφόρων αντικειμένων αγνώστων έτι εν τη ελληνική ιστορία*, Αθήνα 1982, σ. 153 (για τη μύησή του στη Φιλική Εταιρεία και την κάθοδό του στην Ελλάδα), σ. 53-210 (για τη δράση του), σ. 209 (για τη δολοφονία του Καραϊσκάκη). Επίσης βλ. Άκη Θεοδώρου, *Ιωάννης Σταυριανού Σταυριανός, Ένας Κύπριος στην Ελληνική Επανάσταση του 1821*, Κύπρος 2018, σ. 52-234.

δυστυχής ότι "θά βαστάξω"»¹⁶. Ο Νικόλαος Χατζησάββας επέστρεψε ύστερα από τη λήξη του Αγώνα στην Κύπρο, όπου δημιούργησε οικογένεια και απέκτησε δέκα παιδιά. Αντιμετωπίζοντας πολλές οικονομικές δυσκολίες, όταν πληροφορήθηκε την έκδοση εγκυκλίου από την Ελληνική Κυβέρνηση, στις 22 Φεβρουαρίου 1865, για την παροχή οικονομικής στήριξης στους παλαιούς αγωνιστές, υπέβαλε σχετική αναφορά στο Ελληνικό Προξενείο, μαζί με βεβαιωτικό έγγραφο, που αναφερόταν στην πενταετή υπηρεσία του «διά την ανάγκην της πατρίδος του», κατά τη διάρκεια του Αγώνα¹⁷.

Επίσης, στις μάχες, που διεξήχθησαν για την απελευθέρωση του Μεσολογγίου συνδέεται ακόμη ένας Κύπριος αγωνιστής, ο Μιχαήλ Αντωνίου, ο οποίος, όπως μαρτυρείται σε σχετικό έγγραφο, που υπογράφεται από τον Βασιλικό Πολεμικό Διοικητή Ναυπλίου, συμμετείχε επιβαίνοντας σε δίκροτο σε εκστρατεία για την απελευθέρωση της πόλης, το 1829, μάλλον αυτήν της άνοιξης του ίδιου έτους. Στο έγγραφο προστίθεται ότι ο Αντωνίου είχε καταταγεί στα επαναστατικά σώματα σε ηλικία 20 ετών, το 1828 και ότι συμμετείχε επίσης στην εκστρατεία της Ναυπάκτου, έχοντας τον βαθμό του λοχία¹⁸.

Σύμφωνα με ισχυρή προφορική παράδοση στο Μεσολόγγι πολέμησαν ακόμη δύο Κύπριοι αγωνιστές, οι Χατζηχριστόδουλος Κοκκινόφτας και Γιάννης Πασαπόρτης από τα χωριά Τσάδα και Κοίλη της επαρχίας Πάφου, αντιστοίχως¹⁹. Οι Κοκκινόφτας και Πασαπόρτης, όπως και πολλοί άλλοι Κύπριοι αγωνιστές, ύστερα από τη λήξη του Αγώνα επέστρεψαν στην τουρκοκρατούμενη Κύπρο και έζησαν στην αφάνεια, με αποτέλεσμα να μη διασωθούν έγγραφα τεκμήρια της επαναστατικής τους δράσης. Το γεγονός αυτό συνέτεινε, ώστε η ανάμνηση της συμμετοχής τους στον Αγώνα να διατηρηθεί σε τοπικό επίπεδο και να μαρτυρείται μόνο από κειμήλια, που διαφυλάχθηκαν από μέλη των οικογενειών τους.

14. Ιωάννη Βλαχογιάννη (επιμ.), *Αρχαία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας. Δ'. Νικολάου Κασομούλη, Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων, 1821-1833. Προτάσσεται ιστορία του Αρματωλισμού, τ. Β', Αθήνα 1941, σ. 272. Επίσης, για τον ίδιο αγωνιστή βλ. Ο.π., σ. 229-230, 232, 432, 460.*

15. Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί, ό.π., σ. 77-79.*

16. Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί, ό.π., σ. 48.*

19. Για τη συμμετοχή των Κοκκινόφτα και Πασαπόρτη στην Έξοδο του Μεσολογγίου βλ. Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί, ό.π., σ. 138-139.*

Ανάμεσά τους περιλαμβάνεται και ένας χειρόμυλος, που ο Πασαπόρτης είχε στην κατοχή του για να αλέθει πυρίτιδα και τον οποίο η απόγονός του, Κλεοπάτρα Σοφιανού, παραχώρησε για να εκτίθεται στον ειδικά διαμορφωμένο χώρο του Βυζαντινού Μουσείου του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ για την κυπριακή συμβολή στους αγώνες του Ελληνισμού το 1821 και το 1940²⁰.

Δημοσιογράφος της εφημερίδας «Πάφος», πιθανόν ο λόγιος διευθυντής της, διακεκριμένος δικηγόρος και σπουδαίος ιστορικός Λοΐζος Φιλίππου, κατέγραψε, το 1940, εκατόν και πλέον χρόνια ύστερα από την επιστροφή του Πασαπόρτη στην Κύπρο, την ακόλουθη σχετική παράδοση για τη συμμετοχή του στην πολιορκία και έξοδο του Μεσολογγίου: «Κατά τον αγώνα της Ελληνικής ανεξαρτησίας ένας εκ των κατοίκων του χωριού, ο Γιαννής Πασαπορτής, έφυγεν εκ της νήσου και επήγεν εις την επαναστατημένην Ελλάδα, για να αγωνισθή υπέρ της ελληνικής ελευθερίας. Έλαβε μέρος εις την πολιορκίαν και έξοδον του ηρωϊκού Μεσολογγίου. Όταν επανήλθεν, φορών την φουστανέλλαν και τα τσαρούχια του, απετέλει το αντικείμενον του θαυμασμού των συγχωρίων του, εις τους οποίους διηγείτο με εύλογον υπερηφάνειαν τας θυσίας και τους αγώνας του. Τους έκαμε λόγον για την φοβεράν πείναν, από την οποίαν υπέφεραν κατά την πολιορκίαν, πως ετρέφοντο για μέρες από τα υπολείμματα ενός γαϊδάρου και πως, εν τέλει, διέφυγαν ξιφήρεις κατά την τραγικήν έξοδον»²¹.

Ο Δήμος Μεσολογγίου, σε συνεργασία με την Πρεσβεία της Κύπρου στην Αθήνα και την Ομοσπονδία Κυπριακών Οργανώσεων Ελλάδας, τιμώντας τη συμμετοχή αυτή των Κυπρίων αγωνιστών στις πολιορκίες της πόλης, μερίμνησε για την κατασκευή στον «Κήπο των Ηρώων» της Ιεράς Πόλης ειδικού Μνημείου, που φιλοτέχνησε ο Κύπριος γλύπτης Νίκος Κοτζιαμάνης και τα αποκαλυπτήρια του οποίου έγιναν στις 18 Ιουνίου 2006²². Στο Μνημείο αναγράφονται τα ονόματα έξι Κυπρίων αγωνιστών, οι οποίοι ήταν μέχρι τότε γνωστό ότι

20. Πέτρου Παπαπολυβίου, «Η Κύπρος και η Ελληνική Επανάσταση του 1821», *Ο Φιλελεύθερος*, 25.3.2018.

21. Βλ. «Η Κοίλη», *Πάφος*, 3.10.1940. Για τον Πασαπόρτη βλ. Συνδέσμου Αποδήμων Κοίλης (έκδ.), *Η Κοίλη του χθες και του σήμερα*, Λευκωσία 2010, σ. 31-32.

22. «Αποκαλυπτήρια του μνημείου των Κυπρίων αγωνιστών στο Μεσολόγγι», *Η Φωνή της Μόρφου* 30 (2006) 19-20.

πολέμησαν στο Μεσολόγγι, δηλαδή των λοχαγού της Φάλαγγας Ιωάννη Κύπριου, Παντελή Γεωργίου Ορφανού, καπετάν Ιωάννη Κύπριου, Μιχαήλ Αντωνίου, Χατζηχριστόδουλου Κοκκινόφτα και Γιάννη Πασαπόρτη. Σε αυτά επιβάλλεται, όποτε καταστεί δυνατόν, να προστεθούν και τα ονόματα των άλλων δύο Κυπρίων αγωνιστών, Θεοφύλακτου Θησέα και Νικόλαου Χατζησάββα, οι οποίοι επίσης πολέμησαν για την ελευθερία της πόλης²³.

Δημοσιεύτηκε στον τόμο: Υπουργείου Άμυνας (έκδ.), *200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση. Η συμβολή των Ελλήνων της Κύπρου*, Λευκωσία 2021, σ. 71-77.

23. Για τις σχέσεις της Κύπρου με την Ιερά Πόλη του Μεσολογγίου βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Κύπρος και 1821*, ό.π., σ. 305-321.